УДК 811.512.121

PRESUPPOZICIYANÍŃ SÓYLEW TILINDEGI WAZÍYPALARÍ

Orazımbetov Amirbek Kaipbekovich – *filologiya ilimleriniń kandidatı, docent*
amirbekaga@gmail.com
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

ФУНКЦИИ ПРЕСУППОЗИЦИИ В РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ

Оразимбетов Амирбек Каипбекович – *кандидат филологических наук, доцент*
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

FUNCTIONS OF PRESUPPOSITION IN COLLOQUIAL SPEECH

Orazimbetov Amirbek Kaipbekovich – *Candidate of Philological Sciences, Associate professor*
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: nutq, pragmatika, presuppozitsiya, kompressiya, assersiya, freym, mantiq, mem, sleng.

Rezyume. Maqolada og‘zaki so‘zlashuv tilida yashirin fon ma’nosi hodisasi sifatida presuppozitsiyaning vazifalari ko‘rib chiqiladi. Spontanlik, kompressiya va yuqori pragmatik yo‘nalish bilan tavsiflangan nutqiy muloqot nutqiy o‘zaro ta’sirni optimallashtirish uchun presuppozitsiya mexanizmlaridan faol foydalanadi. Presuppozitsiyaning pragmatik vazifalari: nutqni tejash, dialogik freymni tartibga solish, ijtimoiy birlashtirish, kommunikativ taktga rioya qilish, shuningdek, yashirin manipulyativ ta’sir ko‘rsatishga alohida e’tibor qaratilgan. Presuppozitsiya spontan diskursning yetukligi va dinamikasini belgilaydigan asosiy kognitiv-pragmatik mexanizm degan xulosaga kelinadi.

Ключевые слова: речь, прагматика, пресуппозиция, компрессия, ассерция, фрейм, логика, мем, сленг.

Резюме. В статье рассматриваются функции пресуппозиции как явления скрытого фонового значения в разговорной речи. Речевое общение, характеризующееся спонтанностью, компрессией и высокой прагматической направленностью, активно использует пресуппозиционные механизмы для оптимизации речевого взаимодействия. Особое внимание уделено прагматическим функциям пресуппозиции: экономии речи, упорядочению диалогического фрейма, социальной интеграции, соблюдению коммуникативного такта, а также скрытому манипулятивному воздействию. Сделан вывод, что пресуппозиция является основным когнитивно-прагматическим механизмом, определяющим зрелость и динамику спонтанного дискурса.

Key words: speech, pragmatics, presupposition, compression assertion, frame, logic, meme, slang.

Summary. The article examines the functions of presupposition as a phenomenon of hidden background meaning in colloquial speech. Speech communication, characterized by spontaneity, compression, and high pragmatic orientation, actively utilizes presuppositional mechanisms to optimize speech interaction. Particular attention is paid to the pragmatic functions of presupposition: speech economy, ordering of the dialogic frame, social integration, observance of communicative tact, as well as hidden manipulative influence. It was concluded that presupposition is the primary cognitive-pragmatic mechanism determining the maturity and dynamics of spontaneous discourse.

Kirisiw. Zamanagóy kommunikaciya sóylew kúshin únemlewdiń joqarı dárejesi, informaciya almasıwdıń tezligi menen xarakterlenedi. Bunday sharayatta lingvistikalıq presuppoziciya – sóylesiwshiler tárepinen berilgen bilim sıpatında qabıl etiletuǵın belgisiz bilim qatlamı óz ara túsinisiwdiń tiykarı boladı. Eger rásmiy diskursta presuppoziciyalar dálillewdiń qatań logikalıq qurılısı ushın xızmet etse, sóylesiwde manipulyaciya etiwdiń, astarlı, mısqıllı effekt jaratıwdıń yamasa belgili bir sociallıq toparǵa tiyisli ekenligin belgilewdiń qolaylı quralına aylanadı.

Zamanagóy sóylesiw ortalıǵı, sonıń ishinde, sanlı baylanıs, messenjerler hám awızeki dialoglar dástúriy presuppoziciya túrlerin jedel transformaciyalap atır. Búgingi kúnde kommunikantlardıń "ulıwma bilimler fondı" tek ǵana klassikalıq kontekst emes, al jaǵdayǵa baylanıslı memler, mádeniy kodlar hám arnawlı slengler arqalı qáliplesedi, bul bolsa dástúriy klassifikaciyalardı qayta kórip shıǵıwdı talap etedi.

Ádebiyatlar analizi hám metodologiya. “Presuppoziciya” túsinigi lingvistikalıq pán tárepinen logikadan ózlestirilgen bolıp, ol “pikirdiń haqıyqatlıǵı tiykarlanatuǵın atama referenciyası shárti”n bildiredi [3:100]. XX ásir 70-jıllardıń basınan bul qubılıs N.D.Arutyunova, V.Deyk, K.A.Dolinin, Z.YA.Turaeva, N.G.Shevchenko hám basqalardıń jumıslarında bir neshe ret izertlew obyekti boldı. Olar presuppoziciyanı “bazı bir dáslepki bilim” dep tárıypleydi. Z.YA.Turaeva presuppoziciya degende “sózler, sóz dizbekleri, superfrazalıq birlikler hám basqalardıń semantikasın boljawǵa tiykarlanǵan hár qıylı baylanıslardı ashıp beretuǵın tekstti semantikalıq tallaw usılın” túsiniwdi usınıs etedi [4:85]. Pragmatikalıq qatnas sheńberinde R.Stalneyker presuppoziciyanı sóylewshi tárepinen kommunikaciya qatnasıwshılarınıń ulıwma tiykarı (ulıwma bilimi) sıpatında qaralatuǵın nárse dep tárıyipleydi [5:321]. Ilimge kirgizilgen bul túsinik nemis alımı G.Fregeniń “fon bilimleri” ataması menen baylanıstıradı. Haqıyqatında olardıń birdeyligi haqqında aytıw múmkin, “fonlıq bilim – bul tekstti dóretiwshi de, tekst kim ushın dóretilip atırǵan bolsa da, hár bir adamnıń qolındaǵı maǵlıwmatlar jıyındısı” [1:7]. Kommunikaciya qatnasıwshıları sóylesiw predmeti haqqında belgili bir dáslepki bilimlerge iye bolıwı názerde tutıladı. L.A.Naumovanıń atap ótiwinshe, “sóylewshi anıq yamasa anıq emes túrde ol yamasa bul predmet (qubılıs) tuwralı tastıyıqlaw islew arqalı sol predmet (qubılıs) tuwralı álle qashan bar bolǵan qanday da bir bilimdi kórsetedi. Hár bir bayanlaw qanday da bir pikirdi qabıl etiwdi názerde tutadı” [2:237]. Usıǵan sáykes hár bir bayanlaw ózinde ayqın yamasa ayqın emes presuppoziciyanı saqlaydı dep isenim menen aytıw múmkin. Izertlewshiler presuppoziciyanıń túsinikli, logikalıq tábiyatqa iye ekenligin atap ótedi. Presuppoziciyanıń logikalıq túsinigi G.Frege tárepinen

anıqlangan bolıp, ol presuppoziciya degende gápti durıs túsiniwge járdem beretuǵın shártlerdi túsinedi [6]. Presuppoziciyanıń durıslıǵı yamasa nadurıslıǵı gáptiń durıslıǵı yamasa nadurıslıǵınıń shárti bolıp tabıladı.

Talqılaw hám nátiyjeler. Presuppoziciya (*lat. prae – aldında, aldı hám suppositio – shamalaw, boljaw*) sóylesiwdiń jasırın fon mánisi, logikalıq shamalawı bolıp, onı sáwbetlesiwshiler aldınnan haqıyqıy hám dálillewdi talap etpeytuǵın fakt dep qabıl etedi.

Sóylew tilinde presuppoziciyalar tiykarǵı sóylewlik, sociallıq hám psixologiyalıq wazıypalardı atqaradı.

1. Sóylew kúshin únemlew (kompressiya).

Sóylew sózlerdiń minimal kóleminde maksimal sıyımlılıqqa erisiwge umtıladi. Presuppoziciya hámmege belgili kontekstti, anıq faktlerdi yamasa óz ara qatnas tariyxın aytpaw imkanın beredi.

Mısalı: *Sen jáne keshigip keldiń.*

Jasırın presuppoziciya: *Sen ótmishte keminde bir ret keshikkenseń.*

Effekt: uzaq túsindiriwdiń ornına (*Sen búgin keshiktiń, oǵan shekem de keshikken ediń*) bir sóz "*jáne*" sózi qollanıladı.

Presuppoziciya bir gápte eki xabardı jetkeriw imkaniyatın beredi. Bul til biliminde pikirdiń eki qatlamlılıǵı dep ataladı. Biz sóylegende informaciyanı bir waqıttıń ózinde eki dárejede jetkizemiz: asserciya (biz tikkeley xabarlaytuǵın nárse) hám presuppoziciya (álle qashan belgili dep esaplanǵan nárse).

Mısalı: *Abat sabaqqa keshigiwdi toqtattı.*

Bul qısqa gápte eki tolıq maǵlıwmat bar:

1. A xabar (presuppoziciya - fon): *Burınları Abat turaqlı túrde keshigip keletuǵın edi.*

2. Xabar B (Asserciya - jańalıq): *Házir Abat óz waqtında keledi.*

Bul ne ushın nátiyjeli? Sáwbetlesiwshi A xabarın tastıyıqlawı kerek emes. Ol talqılawǵa jatpaytuǵın fakt sıpatında beriledi. Eger ol B xabardı qabıl etse ("Bárekella, Abat!"), ol A xabarǵa da avtomat túrde kelisim beredi.

2. Dialogtı shólkemlestiriw hám basqarıw (Regulyativ funkciya).

Presuppoziciyalar sáwbetlesiwshiniń dıqqatın jańa maǵlıwmatqa (remaǵa) qaratıp, eski maǵlıwmattı (temanı) fon rejiminde qaldıradı. Bul qabıllaw ramkasın (freym) qáliplestiriwge járdem beredi.

Tuwra gáp: *Sen prezentaciyanı búldirdiń.* (Sóylesiwshi Men hesh nárseni búldirgenim joq! dep tartısıwı múmkin).

Presuppoziciyadan paydalanıw: *Sátsiz prezentaciyadan qanday juwmaq shıǵardıń?*

Presuppoziciya: *Prezentaciya sátsiz boldı.*

Basqarıw effekti: sáwbetlesiwshi "*juwmaqlar*" haqqındaǵı sorawǵa juwap beriwge májbúr boladı hám usı tárizde óziniń sátsizligi faktine qosımsha túrde kelisim beredi.

Bul jerdegi tiykarǵı mexanizm presuppoziciyadan "dialog ramkası" (freym) sıpatında paydalanıw esaplanadı. Maǵlıwmatlardı tartısıwǵa ańsat bolǵan tikkeley tastıyıqlaw túrinde bermesten, bálki fonlıq bilim sıpatında berip, sóylewshi barlıq keyingi sáwbetlerdiń vektorın belgileydi.

Dialog ústinen qadaǵalawdı qaytarıwdıń birden-bir jolı presuppoziciyanı "ashıw" (dıqqattı tiykarǵı pikirge qaratıp, onı kórinerli etiw).

Húјim etiwshi soraw: *Sátsiz prezentaciyadan qanday juwmaq shıǵardıń?*

Presuppoziciyanı neytrallastırıw: "*Dáslep anıqlap alayıq: men bul prezentaciyanı sátsiz dep esaplamayman. Tınlawshılar sorawlar berdi hám bul ádettegi jumıs procesi. Sonıń ushın "sátsizlik" haqqında sóz etiw durıs emes*".

3. Sóylew manipulyaciyası hám jasırın tásir etiw.

Presuppoziciya – suggestiya (isendiriw), reklama, yurisprudenciya hám psixoterapiyanıń tiykarǵı qurallarınan biri. Sebebi presuppoziciya tuwrıdan-tuwrı aytılmaydı, onı gúman astına alıw qıyınlaw.

Jalǵan presuppoziciya (qaqpan): *Siz karta menen tóleysiz be yaki naq pul menen be?*

Presuppoziciya: *Siz usı tovardı anıq satıp alasız ba?*

Kórsetpeni ámelge asırıw: *Siz bul joybardıń qanshelli paydalı ekenligin túsindińiz be?*

Presuppoziciya: *joybar paydalı.*

Manipulyaciyalıq presuppoziciyanıń tiykarǵı kúshi sonnan ibarat, onı tikkeley biykarlaw qıyın. Eger siz gáptiń tiykarǵı bólegin (asserciyanı) biykarlasańız, báribir úndemey presuppoziciyanı tastıyıqlaysız. Mısalı:

Siz haqıyqıy tabısıńızdı jasırıwdı dawam ete beresiz be?

Asserciya: Soraw házirgi waqıt haqqında (*awa/joq*).

Presuppoziciya: *Siz aldın da dáramatlarınızdı jasırǵan ediniz.*

Manipulyaciya: Siz qaysı juwaptı berseńiz de ("*awa"* yamasa *"joq*"), ótmishte dáramatlardı jasırıw faktin moyınlaysız. Manipulyaciyanı buzıw ushın sorawǵa emes, al presuppoziciyanıń ózine húјim etiw kerek: "*Men olardı hesh qashan jasırǵan emespen, sonıń ushın "dawam etesiz" degen sóz bul jerde orınsız*."

4. Sociallıq jáwáátti qáliplestiriw ("Ózimiz" hám "Basqalar").

Presuppoziciyalar ulıwma mádeniy, sociallıq yamasa jeke kontekstke (fon bilimlerine) súyenedi. Presuppoziciya-lardan paydalanıw sáwbetlesiwshiler arasındaǵı aralıqtı qısqartıwǵa járdem beredi.

Mısalı: *Onıń qanday adam ekenin ózińde túsineseń ǵoy...*

Jasırın presuppoziciya: *Bizde ol adamnıń minez-qulqı haqqında ulıwma qupıya bilimimiz bar.*

Effekt: Aralıqtı qısqartıw, isenim belgisin bekkemlew.

Eger biz hámmesin eksplicit (tuwrıdan-tuwrı): "*Men seni ózimniń dostım dep esaplayman, sonıń ushın men ol adamnıń minez-qulqı haqqında aytıp atırman hám sen menińne haqqında aytıp atırǵanımdı túsineseń*" dep aytsaq, sóz óziniń iykemlesiwsheńligin hám tábiyǵıylıǵın joǵaltqan bolar edi.

Presuppoziciya bolsa "sociallıq parol" wazıypasın atqaradı: ol quramalı toparlıq qatnastı bir ǵana ishara yamasa qısqa sóz benen jetkerip beriw imkaniyatın beredi.

5. Ádeplilik hám kommunikativ qáwiplerdi jumsartıw (takt).

Sóylesiwde tikkeley bas tartıw, qatań sın yamasa ashıqtan-ashıq eskertiw kommunikativlik qáwiplerdi júzege shıǵaradı: olar sáwbetlesiwshi adamdı renjitiwi, jánjel keltirip shıǵarıwı yamasa sociallıq baylanıstı buzıwı múmkin (sociolingvistikada bul "Shaqsqa qáwip tuwdırıwshı háreket" dep ataladı).

Presuppoziciya ádepliliktiń tiykarǵı qurallarınan biri bolıp, konfliktli mánini jasırın, tikkeley emes formaǵa jaylastıradı.

Tuwra forması: *Sen húјjette jáne hámmesin shatastırıp jibergenseń.*

Presuppoziciya: *HúJjette anıqsızlıqlar bar.*

Presuppoziciya járdeminde jumsartılǵan: *HúJjettiń bizdegi juwmaqlawshı versiyası qaysısı ekenligin tekserip kóreyik.*

Presuppoziciya sáwbetlesiwshi adamnıń unamlı kelbetin (onıń húrmetli bolıwǵa bolǵan talabın) hám unamsız kelbetin (onıń háreket erkinligine bolǵan talabın) saqlap qalıwǵa imkan beredi.

Juwmaq. Sóylew tilindegi presuppoziciyanıń wazıypaları úyreniw boyınsha alıp barılǵan izertlew nátiyjeleri tómendegi juwmaqlarǵa keliwge múmkinshilik beredi:

1. Kóp funkcionallıq hám til únemlewshiligi: Presuppoziciya sóylew kommunikaciyasınıń tiykarǵı mexanizmi bolıp, informaciyanıń sıyımlılıǵın hám sóylew kúshin tejewdi támiyinleydi. Spontan dialog sharayatında presuppoziciyalar sóylesiwshilerge ulıwma fonlıq kontekstke súyeniw imkaniyatın beredi, sóylewdi eksplicit túsinikler menen artıqsha júklemeydi.

2. Pragmatikalıq hám manipulyaciyalıq potencial: Sóylesiw ámeliyatın úyreniw presuppoziciyalardıń taza lingvistikalıq qubılıs sheńberinen uzaqta ekenligin kórsetedi. Olar regulyativlik, sociallıq hám pragmatikalıq wazıypalardı atqarıp, sóylew tásiriniń, kórsetpelerdi jasırın engiziwdiń nátiyjeli quralı, sonday-aq, sociallıq aralıqtı ("ózimiz/basqa") belgilew hám kommunikativlik ádepti saqlaw quralı bolıp esaplanadı.

3. Keleshektegi izertlewler perspektivaları: Bul jumıstı dawam ettiriwdiń perspektivalı baǵdarı jalǵan yamasa nadurıs anıqlanǵan presuppoziciyada júzege keletuǵın pragmatikalıq úzilisler hám kommunikativlik sátsizliklerdi úyreniw, sonday-aq, házirgi zaman sanlı sóylew tili sharayatındaǵı presuppoziciyalardıń háreket etiw ózgesheliklerin izertlew bolıp tabıladı.

Solay etip, izertlewdiń teoriyalıq hám ámeliy áhmiyeti dialoglıq óz ara qatnaslardıń jasırın mexanizmlerin túsiniwdi tereńlestiriw hám spontanlıq diskurstı analizlew quralların keńeytiwden ibarat.

Ádebiyatlar

1. Гюббенет И.В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста. – Москва: «Московский университет» 1991.

2. Наумова Л.А. Пресуппозиция в логике и лингвистике. // Философия: в поисках онтологии. – Самара, «СаГА» 1998, №5. – С. 291.

3. Рожкова О.Е. Роль пресуппозиции в реализации прагматики политического дискурса. // Пелевинские чтения. Калининград, 2009.

4. Тураева З.Я. Лингвистика текста. – Москва: «Просвещение» 1986.

5. Stalnaker R. Assertion. // Syntax and Semantics, Vol. 9: Pragmatics/ New York Academic Press, 1978.

6. Фреге Г. Смысл и денотат. // Семиотика и информатика. Вып.8. – Москва: ВИНИТИ, 1977.